

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**NATIONAL
SENIOR CERTIFICATE**

GIREDI YA 12

XITHL.1

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 1 (P1)

HUKURI 2014

TIMARAKA: 70

NKARHI: tiawara ti2

Papila leri ri na tipheji ta 11.

AFTERNOON SESSION

SWITSUNDZUXO NA PHEJI RA VUXOKOXOKO:

1. Papila leri ri avanyisiwile hi SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A: Xikambelantwisisiso (30 wa timaraka)
XIYENGE XA B: Nkomiso/Nkatsakanyo (10 wa timaraka)
XIYENGE XA C: Ntivoririmi na matirhiselo ya ririmi (30 wa timaraka)

2. Hlamula swivutiso HINKWASWO.

3. Sungula xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.

4. Nkhwatihata emakumu ka xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA.

5. Nombora tinhlamulo ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka papila leri ra swivutiso.

6. Tlula ntila endzhaku ka nhlamulo YIN'WANA na YIN'WANA.

7. Landzelela milawu leyi faneleke ya mapeletelo na mavumbelo ya swivulwa.

8. Ndzinganyeto wa maavelo ya nkarhi:

XIYENGE XA A: Timinete ta 50
XIYENGE XA B: Timinete ta 30
XIYENGE XA C: Timinete ta 40

9. Tsala swi saseka no vonaka.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1**

Hlaya XITSHURIWA xa A na xa B kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka swona.

XITSHURIWA XA A**MHAKANYANA YI PFUXA TIMHAKA**

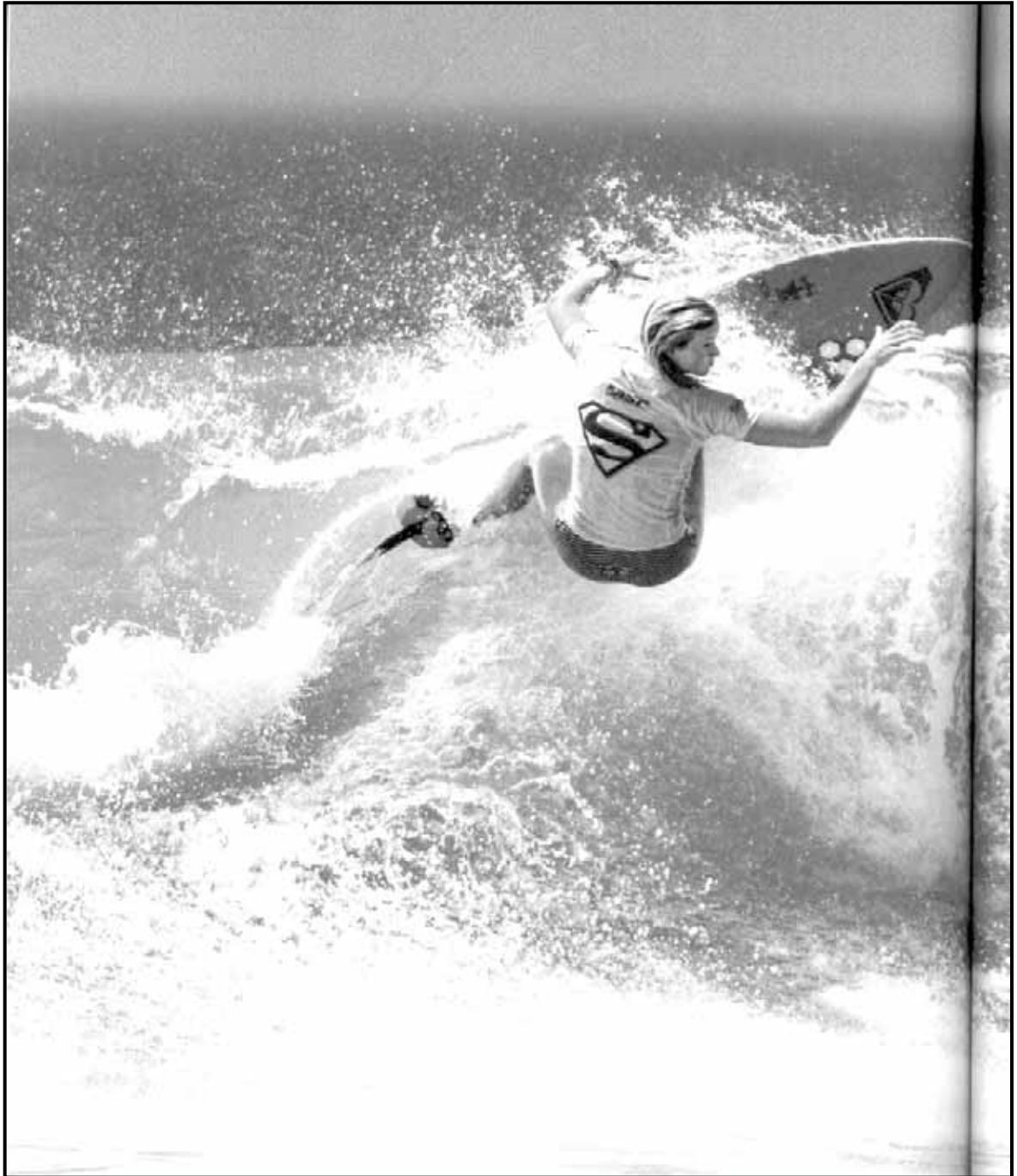
1	Tomasi Mahlangu u kulerile endyangwini lowu a wu ri na swa le mandleni. Loko a ha ri ntsongo u vile na nkateko wo endzela elwandle eDurban. Loko a ri kwale, u vonile ntshungu wu ri karhi wu hlalela vanhu lava a va ri karhi va hlambela no tlanga hi tibodo ematini. Wolowo a wu ri ntlangu wa <i>Surfing</i> . Hiloko a tsundzuka marito ya vakhale lawa ya nge: 'U nga siyi hi mfutsu, yi nga ri na rivilo.' Hi nkarhinyana ntlangu a wu n'wi koke rinoko. U kale a lava na ku khukhuriwa hi gandlati a ha nyuperile exidziveni xa miehleketo, a tivona a ri un'wana wa vahlamberi lava. U tivonile na yena-vu a ri karhi a hlambela, a tlangisatlangisa magandlati. Vunandzi bya kona, o twa onge u lo gada hanci ya Jiwawa. Mbilu ya yena a yi tshwa swinene.	5
2	Ku navela kakwe ku vuyile ku akela miehlekeweni ya yena. Leswi a a ha ri ntsongo, u vile na timbilu timbirhi. Yin'wana yi n'wi byerile leswaku u ta dyiwa hi mati a nga si mila na meno loko o tikatsa eka ntlangu lowu, kasi leyin'wana yi n'wi byerile leswaku a a tikatse hikuva ntlangu lowu wu languteka wu ri na mali swinene tanihileswi wu nga kotiwiki hi mani na mani. U landzelerile xileriso xa mbilu ya vumbirhi hikokwalaho ka ku hisekela ku fikelela ku navela kakwe. U vile na norho wa leswaku loko o tirha hi matimba, siku rin'wana a nga tlhomiwa risiva ra ndzhangelo eAfrika-Dzonga hinkwayo. Kutani u ttherile a swi twa na le ngatini leswaku macheleni ya ta n'wi losa loko o kota ku humelela eka ntlangu lowu.	15
3	Loko Tomasi a ta va a yile exikolweni, u kumile leswaku eka mintlangu leyi a yi endlwa exikolweni xa phurayimari xa Gingirikani, kona kwale dorobeni ra ka vona ra Duiwelskloof, a ku ri na ntlangu wa ku hlambela. Hiloko a namba a tikatsa eka ntlangu lowu hi ku tiva leswaku wu ta n'wi pfulela ndlela ya ku fikelela ntlangu lowu a ku ri khale mbilu ya yena yi namarherile eka wona. U dyondzile ku hlambela ku kondza a va muhlamberi wa xiyimo xa le henhla swinene.	25
4	Loko hi vulavula hi ngwenya yo hlambela hi vulavula hi Tomasi Mahlangu. Hindlela leyi a a rhandza ku hlambela hiyona, na ku dya a nga dyi loko a ehleketa mati. Leswi a a swi endla loko a ri ematini, a wu ta ehleketa leswaku u lo velekeriwa lomo. Hileswaku a a ri nhlampfincila hi yoxe.	30

5	Tomasi u vile nghwazi yo hlambela eka mimphikizano yo hlaya swinene ya swikolo swa tipurayimari na swa tisekondari. A a tikarhata swinene hikuva a a lava ku vona norho wa yena wu humelela. Kunene endzhaku ko pasa ntangha khume, norho wa yena wu vuye wu humelela. U titsariserile na Yunivhesiti ya Kwazulu-Natal ku yisa tidyondzo ta yena emahlweni, laha a a dyondzela vutshunguri bya meno. U kumile nkarhi wo tikatsa eka ntlangu wa yena wa le mbilwini wa <i>surfing</i>. Minkarhi hinkwayo hi ku hela ka vhiki a a wu ta n'wi kuma elwandle a khomile bodo ya yena. Leswi swi kombisa kahle leswaku mbilu ya munhu i nyoxi.	35
6	Tomasi a a rhandza ntlangu wa <i>surfing</i> lero a a twa na xikolo xi n'wi tlherisela endzhaku. Hikokwalaho ka ku tikarhata na vuswikoti bya yena, u yivile tihlo ra vabodo ya <i>The Whale Surfers</i>. Lawa ya vile masungulo ya yena ya ndlela leyi a yi n'wi yisa emadyelweni ya rihlaza. Vabodo ya <i>The Whale Surfers</i> a va kuma mali ku suka eka van'wamabindzu vo hlaya va kwale dorobeni ra Durban. A va kota ku kondletela mimphikizano yo hambanahambana ya <i>surfing</i>. Leswi se Tomasi a a kuma nseketelo wa mali hi Bodo leyi, u swi kotile ku nghenela mimphikizano yo hlaya. U hlurile eka mimphikizano yo hlaya swinene leyi n'wi endleleke xuma xo vonaka.	45
7	Tomasi se a a toloverile lwandle ku fana na xandla xakwe. Leswi swi n'wi humbile mano a rivala na leswaku lwandle a ri xurhi. Siku rin'wana u sukile wa ha ri mixo swinene ku ya tiolola na ku titoloveta tanihileswi a a fanele ku ya nghenela mphikizano wa matiko ya misava eNghilandi. Loko a ri karhi a tiphina hi ku khandziya na ku chika ehenhla ka magandlati, u tikumile a hundzile na le ka nete leyi sivelaka tinhlampfi ta nkavangaheti. Loko a ya tiehleketi, se a a talelwe. Dyinghlampfi dyi lumile bodo yi phatluka hi le xikarhi. Tomasi u sele a yimile emoyeni kutani a vuya a ta ku pfhomuu, endzeni ka mati a sungula ku hlambela hi rivilo ra ndlati. A nga yangi kule dyinhlampfi dyi nga se n'wi bhvunga. Nkateko-khombo hileswi dyi nga fika dyi tsema nenge wun'we ntsena dyi famba na wona. Sweswi hi vulavulaka u famba hi tinhonga. U tirha hi matimba swinene ku letela na ku tsundzuxa vahlamberikulobye hi ta khombo ra lwandle na swikokovi swa rona.	55

[Xitshuriwa i xa vutitumbuluxeri]

XITSHURIWA XA B

[Xifaniso xi huma eka magazini ya equinox ya Nhlangua/Hukuri 2013.]

XITSHURIWA XA A

- 1.1 Hi yihi mhakanyana leyi pfuxeke timhaka eka xitshuriwa lexi? (1)
- 1.2 Eka ndzimana ya 1, tshaha marito lawa ya kombisaka leswaku Tomasi na yena a nga pfumelangi ku siyiwa ehandle eka ntlangu wa *surfing*. (1)
- 1.3 Hikokwalaho ka yini Tomasi a hetelerile a teke xiboho xa ku va mutlangi wa ntlangu wa *surfing* hambileswi a a kanakana? (1)

- 1.4 Hi ku vona ka wena hikokwalaho ka yini mutsari a ku: 'Nkateko-khombo hileswi dyinhlampfi dyi nga fika dyi tsema nenge wun'we ntsena dyi famba na wona.'? (2)
- 1.5 Ku humba mano swi vula yini? Hlawula yin'we eka tinhlamulo leti landzelaka:
- A Ku nyika vutlhari.
B Ku dadavata.
C Ku pfuxa mihleketo.
D Ku hlamala. (1)
- 1.6 Hi ku vona ka wena, i yini lexi endleke leswaku Tomasi a fikelela norho wa yena wa ku va nghwazi ya *surfing* eAfrika-Dzonga? (2)
- 1.7 U swi tivisa ku yini leswaku Tomasi ehandle ka ku va mutlangi wa ntlangu wa *surfing* a a ta swi kota ku tihanyisa? (2)
- 1.8 Nyika tinhlamuselo ta leswi landzelaka ku ya hilaha swi tirhisiweke hakona eka xitshuriwa lexi.
- (a) Ku va na swa le mandleni. (2)
(b) Ku dyiwa hi mati (2)
(c) A a talelwe. (2)
- 1.9 Boxa ntlangu lowu Tomasi a tokoteke eka wona lowu wu n'wi khuleleke ndlela ya ku fikelela norho wa yena wa ku va nghwazi ya *surfing*? (1)
- 1.10 Hi ku vona ka wena i yini leswi susumeteke Tomasi ku va a tsundzuxa vahlamberi van'wana hi ta khombo ra lwandle? (2)
- 1.11 Andlala nkongomelo wa xitshuriwa lexi. (2)

XIVUTISO: XITSHURIWA XA B

- 1.12 Kanela hi vuenti leswi u nga titwisaka xiswona mayelana na swiendlo swa munhu loyi a nga eka xitshuriwa lexi. (3)
- 1.13 Xitshuriwa xa B xi ku tisela miehleketo muni mayelana na ntlangu wa *surfing*? (2)

XIVUTISO: XITSHURIWA XA A NA XA B

- 1.14 Kombisa ndlela leyi xitshuriwa xa B xi seketelaka hungu ra xitshuriwa xa A hakona. (2)
- 1.15 Hlamusela ku hambana loku nga kona eka xitshuriwa xa A na xa B. (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2: KU KOMISA/KATSAKANYA HI MARITO YA WENA**

Hlaya XITSHURIWA XA C lexi nga laha hansi lexi vulavulaka hi tindlela to tumbuluxa gezi.

TSUNDZUKA: U languteriwa ku endla leswi landzelaka:

1. Komisa/Katsakanya leswi mutsari a swi vulaka mayelana na **tindlela to hlayiseka, to tumbuluxa gezi** hi marito ya wena n'wini lama nga hundziki 90.
2. U nga onhi mongo wa xitshuriwa.
3. Tsala nkomiso/nkatsakanyo wa wena hi ndlela ya xivumbeko xa ndzimana.
4. A wu fanelangi ku tsala nhlokomhaka ya nkomiso/nkatsakanyo.
5. Tsala ntsengo wa marito lama u ma tirhiseke emakumu ka nkomiso/nkatsakanyo.

XITSHURIWA XA C**KU VONINGELA AFRIKA-DZONGA RA MUNDZUKU**

Ku na vanhu vo hundza mabiliyoninkombo emisaveni hinkwayo. Nhlayo leyi yi engeteleka siku na siku. Leswi swi veka ntshikelelo eka mphakelo wa gezi. Nthyakiso wa xibakabaka hi moya lowu humaka eka malahla loko ku endliwa gezi wu veka nxungeto embangwini wa hina na le ka vutomi bya swivumbiwa hinkwaswo. Hikokwalaho, ha boheka ku ta na tindlela to hlayiseka to endla gezi. Nkateko wa kona hileswi tiko ra Afrika-Dzonga ri nga fuwa hi switirhisiwa swa ntumbuluko swo tumbuluxa gezi. Moya lowu hungaka wu nga tirhisiwa ku rhendzelekisa swipelupelu leswi nga kotaka ku tumbuluxa gezi ro tala swinene tanihileswi moya wu kumekaka kun'wana na kun'wana. Dyambu na rona ri nga pfuneta eka ku tumbuluxa gezi leri nga onhiki mbangu wa hina. Tindlela letimbirhi leti boxiweke ta pfuna swinene eka ku fikisa gezi hi ku hatlisa ematikoxikaya. Etindhawini leti ku talaka ku humelela tivholikheno, maribye ya tshwa kutani ya virisa mati lama humesaka nkahelo. Nkahelo wolowo wu nga tirhisiwa ku fambisa tinjhini leti nga kotaka ku endla gezi. Malakatsa lama hlengeletiwaka ku suka eka tindhawu ta swichelathyaka, na wona ya nga tirhisiwa ku endla gezi. Loko malakatsa ya ri karhi ya bola ya humesa moya lowu nga tirhisiwaka ku endla nkahelo lowu nga humesaka gezi. Hitshelo, malakatsa lawa ya humesa mimoya ya bayogasi, yo tanihi hi mitheyini, moyakhubu na hayidirojini, leyi pfanganisiwaka na moya wo tenga, kutani yi endla gasi yo lumeka na ku sweka. Matimba ya Nyutliliya na wona i ndlela yin'wana yo endla gezi naswona yi rhandziwa ngopfu hikuva xitirhisiwa xa Yurinyamu xa swi kota ku humesa gezi ro tala ku tlula leri humesiwaka hi malahla handle ka ku va xi thyakisa moya na ku onha xibakabaka. Mati na wona ya nga tirhisiwa ku tumbuluxa gezi leri hlayisekeke na ku hlayisa mali tanihileswi mpfula yi nga heriki naswona Afrika-Dzonga ri nga na milambu leyo tala. Lwandle rona ri fuwile swinene hikuva ri na mimunyu na tinxaka to hambanahambana ta magandlati leswi nga tirhisiwaka ku tumbuluxa gezi. Hi ku tirhisa tindlela leti, hi nga swi kota ku fikelela ndzaveko wa gezi eka MaAfrika-Dzonga hinkwawo hi ku olova.

[Xitshuriwa lexi xihundzuluxeriwe ku suka eka atikili yo huma eka magazini ya *Skyways* ya Nhlangua 2013]

XIYENGE XA C: NTIVORIRIMI NA MATIRHISELO YA RIRIMI**XIVUTISO XA 3****XITSHURIWA XA D: XINAVETISO**

Xiya xinavetiso lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

BEGE YA XIMANJHEMANJHE

Xana u lava bege yo chela **nhundzu** ya wena hinkwayo ke? U nga yi kuma ntsena eka vhengele ra hina ra 'Tekka mahala'. Bana goza u ta tikumela bege leyi ya vito ra ndhuma emisaveni hinkwayo. Leyi bege yi chela mpahla ya vanhu va mavito ya le henhla ntsena. Yi sasekile naswona i ya ximanjhemanjhe. **Yi tirhisa ziphi ya makoya naswona yi pfuriwa ntsena hi rhimoti yo hlawuleka no hlamarisa.** Yi kumeka kun'we na xinkwamana xo hoxa swingolongondzwana swa wena hinkwaswo. Loko u ri na leyi bege u khomile hinkwaswo. Sweswi nxavo wa yona wu hungutiwile. Se wa ha yimele yini? Tiva leswi: **Loko u nga si xava leyi bege, a wu si va na bege naswona a wu si hlayiwa eka vanhu.**

[Xifaniso lexi xi huma eka webusayiti ya www.samsonite.co.za]

3.1 Tshaha xivulwa lexi katsaka timhaka leti landzelaka: Ririmi ro hlundzukisa van'wana, na ro tlhontlha matitwelo.

(1)

- 3.2 Nyika ndlela YIN'WE leyi vanavetisi va yi tirhiseke ku onga vaamukeri va xinavetiso lexi? (1)
- 3.3 U nga vula yini mayelana na ku va vanavetisi va vula leswaku leyi i bege ya ximanjhemanjhe ematshan'wini yo vula leswaku i bege ya 'Samsonite' eka nhlokomhaka ya xinavetiso? (1)
- 3.4 Vanavetisi va vula leswaku ku biwa goza rin'we ntsena. Xana mhaka leyi yi ku tisela miehleketo muni? (2)
- 3.5 Nyika nhlamuselo ya xiphemu lexi xi dzhwihatiweke eka xivulwa lexi landzelaka:
Loko u nga si xava leyi bege, a wu si va na bege naswona **a wu si hlayiwa eka vanhu.** (2)
- 3.6 Kombisa matirhiselo ya xiphemu '**naswona**' eka xivulwa lexi landzelaka:
Yi sasekile **naswona** i ya ximanjhemanjhe. (1)
- 3.7 Hi ku vona ka wena, xana xivulwa lexi nge: '**Loko u nga si xava leyi bege, a wu si va na bege naswona a wu si hlayiwa eka vanhu,**' munhu loyi a nga na bege yin'wana yo hambana na leyi xi nga n'wi khoma njhani? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[10]

XIVUTISO XA 4

Xiya khathuni leyi landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka yona.

XITSHURIWA XA E

[Khathuni leyi yi huma eka webusayiti ya www.martybucella.com]

- 4.1 Kombisa vuxaka lebyi nga kona exikarhi ka swimunhuhatwa leswi nga eka khathuni leyi. (2)
- 4.2 Hlamusela hi ku komisa leswi khathuni leyi yi kombisaka swona. (2)
- 4.3 Ku va marito ya ximunhuhatwa lexi nga tshama ehansi ya vekiwile endzeni ka baloni, swi kombisa yini? (2)
- 4.4 Mavulavulelo lawa: 'U etlele ehenhla ka tafula ra mina!,' ya ku tisela miehleketo muni? (2)
- 4.5 Andlala vonelo ra wena ehenhla ka ndlela leyi ximunhuhatwa lexi xi tshameke hayona? (1)
- 4.6 Kombisa matitwelo ya wena ehenhla ka khathuni leyi. (1)
- [10]**

XIVUTISO XA 5

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA F

1 Vakhale a va vurisile loko va te: 'Kamberiwa ku tson'wa (tsoniwa).' Munhu loko a nga
 2 lo swi vona hi mahlo nasweswi a a ta va a nga si swi kholwa. **Magayisa** ya tiko ra ka
 3 Hokomula a ya komberile eka hosi leswaku lembe rero khisimusi ra tiko hinkwaro ri
 4 dyeriwa ndhawu yin'we naswona ntirho hinkwawo a wu ta khomeriwa emutini wa
 5 N'wa-Xibikidyana laha vavanuna a va toloverile ku hungasa kona va **tima torha**. Loyi
 6 a nga lava ku onha ntirho wa siku i Mdun'wazi wa Ncindhani. Mdun'wazi a a dumile hi
 7 huwa na ku rhandza ku vulavula hi ku rhandza hi vanhu van'wana. **A swi kalangi swi**
 8 **va xihlamariso loko hi siku leri a holovile na Xisandzhaku**. Swi sukerile laha
 9 Mdun'wazi a nga byela Xisandzhaku leswaku nsati wa yena a nga hundziwi hi buruku
 10 leswi tiko hinkwaro ra ka Hokomula a ri hlanganile hi swona. **Hambileswi**
 11 **Xisandzhaku wa vanhu a a ri mbulwa, leswi swi endlile leswaku a namba a dya**
 12 **makala ya mondzo**. U tekile Mdun'wazi hi xibakele lexi nga endla leswaku a namba a
 13 **teka xithongwana, a tlhela a khulukisa nambu wa Ribvubye**. Loko a ku phaphara,
 14 a nga kalangi a nga vutisa na leswaku ku humelele yini; u lo xobyaxobya a kongoma
 15 ekaya. Vanhu va namba va swi vona leswaku i **xidzedze xo kala mpfula**.

- 5.1 Tsavula xivulavulelo eka xitshuriwa lexi vulaka wansati wo rhandza ngopfu vavanuna. (1)
- 5.2 Tlhela u tsala xivulwa lexi nga laha hansi kambe u yisa rito leri dzhwihatiweke eka rhavi ra xitwisiwo.
- Mdun'wazi hi un'wana wa lava **kombeleke** ku ya vonana na hosi. (1)

5.3 Xana u twisisa yini hi rito leri dzhwihatiweke eka ntila wa 2 lowu nge:

Magayisa ya tiko ra ka Hokomula a ya komberile eka hosi leswaku lembe rero khisimusi ra tiko hinkwaro ri dyeriwa ndhawu yin'we. (1)

5.4 Hlawula nhlamuselo leyi nga yona eka leti nga laha hansi ya rito leri dzhwihatiweke exivulweni lexi landzelaka.

Hambileswi Xisandzhaku wa vanhu a a ri **mbulwa**, leswi swi endlile leswaku a namba a dya makala ya mondzo.

A I munhu wo miyela a tlhela a nga rhandzi tinyimpi.

B I munhu wo miyela a tlhela a va a nyuherile.

C I munhu wo miyela kambe a ba ngopfu loko a pfukiwa.

D I munhu wo miyela a tlhela a rhandza tinyimpi. (1)

5.5 Boxa leswaku xivuriso lexi nga laha hansi lexi nga eka ntila wo hetelela a wu ta xi tirhisa loko swi te yini?

I xidzedze xo kala mpfula. (2)

5.6 Hi ku twisisa ka wena i yini lexi endleke leswaku mutsari wa xitshuriwa lexi a vula marito lawa:

... u lo xobyaxobya a kongoma ekaya. (2)

5.7 Yisa xivulwa lexi eka tlhelo ra mpfumelo.

A swi kalangi swi va xihlamariso loko hi siku leri a holovile na Xisandzhaku. (1)

5.8 Nyika ntirho wa xihluvi xa mbulavulo lexi tikisiweke exivulweni lexi nga laha hansi.

U tekile Mdun'wazi hi xibakele lexi nga endla leswaku a namba a teka xithongwana. (1)
[10]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 30
NTSENGO WA TIMARAKA: 70

